

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

«До захисту допускаю»
Завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Ірина САДОВА
« _____ » _____ 2025 р.

Значення природничої екскурсії у процесі пізнання навколишнього світу учнями початкових класів

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти. Вчитель
початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи – Чапля Мар'яна Василівна

_____ *підпис*

**Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
доцент Колток Леся Богданівна**

_____ *підпис*

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Мар'яна Чапля

Значення природничої екскурсії у процесі пізнання навколишнього світу учнями початкових класів

Тема магістерського дослідження є актуальною, оскільки проблема формування природничих компетентностей засобами природи є особливо актуальною у наш час. Адже ґрунтовне вивчення природничої освітньої галузі не можливе без безпосереднього спілкування молодших школярів із об'єктами живої та неживої природи.

У теоретичній частині магістерської роботи висвітлено наступні проблеми: теоретичні основи екскурсії як засобу формування природничих компетентностей молодших школярів; екскурсія як форма екологічної освіти у початковій школі.

У другому розділі роботи ми виокреслили місце екскурсій у змісті освітнього компонента «Я досліджую світ» та розкрили методикку проведення природничих екскурсій. Ми проаналізували особливості проведення екскурсій у процесі вивчення природничої освітньої галузі та довели, що природнича екскурсія покращує процес пізнання навколишнього світу учнями початкових класів.

ANNOTATION

Mariana Chaplya

The importance of a nature trip in the process of learning about the world around us by primary school students

The topic of the master's thesis is relevant, since the problem of forming natural competences by means of nature is especially relevant in our time. After all, a thorough study of the natural educational field is not possible without direct communication of younger schoolchildren with objects of living and non-living nature.

The theoretical part of the master's thesis highlights the following problems: theoretical foundations of the excursion as a means of forming natural competences of younger schoolchildren, the excursion as a form of environmental education in primary school.

In the second section of the work, we outlined the place of excursions in the content of the educational component "I explore the world" and revealed the methodology for conducting natural excursions. We analyzed the features of conducting excursions in the process of studying the natural educational field and proved that a natural excursion improves the process of cognition of the surrounding world by primary school students.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Теоретичні основи формування екологічного виховання учнів початкових класів за допомогою екскурсій.....	8
1.1. Екологічне виховання молодших школярів: проблема та підходи до її вирішення.....	8
1.2. Екскурсія як форма екологічної освіти молодших школярів.....	16
РОЗДІЛ II. Методичні основи організації та проведення екскурсій.....	29
2.1. Місце екскурсій у змісті освітнього компонента «Я досліджую світ».....	29
2.2. Методика проведення природничих екскурсій.....	34
2.3. Проведення екскурсій у процесі вивчення природничої освітньої галузі	39
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	51

Вступ

Реформа, що проходить у загальноосвітній школі, націлює педагогічну науку та шкільну практику на здійснення інтеграції теоретичних знань та поглиблення взаємин навчання з життям. Це особливо важливо щодо навколишнього середовища. До найважливіших цілей екологічної освіти відносяться: розвиток екологічної свідомості, формування умінь розуміти та цінувати красу навколишньої природи, дбайливо ставиться до природи, висловлюючи свої активні життєві погляди та виявляючи нетерпимість до безвідповідального ставлення до природи.

Вищезгадані завдання сприяють формуванню:

- бажання спілкуватися з живою природою та виявляти інтерес до пізнання її законів;
- розвитку мотивів діяльності, спрямованих на розуміння цінності природи;
- виховання принципів дбайливого ставлення до природи та збереження свого здоров'я;
- пропагування екологічних ідей.

У свою чергу цілі та завдання екологічної освіти виробляють у педагогічній теорії та практиці принципи, що визначають процес формування та виховання відповідального ставлення школярів до навколишнього середовища. Принципи виробляють вимоги суспільства до змісту екологічної освіти та характеру освітньої діяльності. Багато екологічних принципів розкриваються та реалізуються під час проведення природничих екскурсій.

Природничі екскурсії несуть у собі величезне освітнє значення, оскільки у ході екскурсій відбувається безпосереднє знайомство з явищами природи та екологічними проблемами як у природних умовах, так і у процесі господарювання людини.

Правильно проведена екскурсія дає можливість помітити не окремі форми та явища, а єдине ціле, у якому всі частини тісно пов'язані.

У молодших школярів природничі екскурсії формують вміння у тісній єдності та взаємозв'язку з турботливим ставленням до навколишньої природи. У процесі їх проведення можна використовувати навчальну, ігрову, трудову та інші види діяльності. Отже, проведення таких екскурсій в екологічному вихованні молодших школярів є обов'язковими і їм слід приділяти особливу увагу.

Вищесказане дозволяє зробити висновок, що обрана тема випускової кваліфікаційної роботи: **«Значення природничої екскурсії у процесі пізнання навколишнього світу учнями початкових класів»** є актуальною та потребує подальшого вивчення.

Об'єкт дослідження: процес вивчення молодшими школярами довкілля шляхом проведення природничих екскурсій.

Предмет дослідження: педагогічні умови проведення природничих екскурсій у процесі вивчення природничої освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Мета роботи – визначити методичні підходи до організації природничих екскурсій, а також розробити і апробувати систему екскурсій, спрямовану на розвиток знань про навколишній світ у молодших школярів.

Поставлена мета роботи вирішувалася під час наступних **завдань:**

1. Вивчити педагогічну та методичну літературу з досліджуваного питання.
2. Розглянути проблеми та підходи до вирішення екологічного виховання молодших школярів.
3. Охарактеризувати природничу екскурсію як форму екологічної освіти молодших школярів.
4. Показати місце природничих екскурсій у змісті освітнього компонента «Я досліджую світ».
5. Розкрити методику проведення природничих екскурсій.
6. Провести аналіз роботи з проведення екскурсій у процесі вивчення природничої ОГ інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; метод наукового спостереження, бесіда та опитування.

Теоретичне значення дослідження

- Уточнення понятійного апарату: визначення сутності природничої екскурсії, її функцій та місця у системі початкової освіти.
- Розробка педагогічних засад організації екскурсій як форми навчання, що поєднує пізнавальну, виховну та практичну діяльність.
- Обґрунтування ролі екскурсії у формуванні цілісної картини світу, розвитку дослідницьких умінь та екологічної культури учнів.

Практичне значення дослідження

- Формування екологічної свідомості та відповідальності у дітей завдяки систематичному залученню до спостережень і досліджень у природному середовищі.
- Можливість використання результатів дослідження у програмах підвищення кваліфікації педагогів та у навчально-методичному забезпеченні початкової школи.
- Практичний інструмент для шкіл у створенні цілісного освітнього середовища, де екскурсія стає важливим елементом пізнання світу та виховання.

Апробація дослідження. Результати проведеного дослідження доповідались на засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти. За матеріалами дослідження опубліковано статтю: Чапля М. Практичні методи навчання як основа розумової діяльності школяра під час вивчення природничої ОГ у початковій школі. *Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної»*. Збірник наукових праць. Переяслав, 2025 р. С.29-32.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I. Теоретичні основи формування екологічного виховання учнів початкових класів за допомогою екскурсій

1.1. Екологічне виховання молодших школярів: проблема та підходи до її вирішення

Проблема екологічного виховання людини – складна та багатогранна. Її поява обумовлена цілою низкою об'єктивних причин, породжених вивченням взаємодії людського суспільства та природи. Тому екологічне виховання дітей є найважливішим і глобальним завданням соціального значення, вирішення якого безпосередньо пов'язане з розробкою сучасної філософсько-історичної концепції відносини людини та природи. Сформована на даний час у межах цілого ряду наукових дисциплін (і насамперед у філософії, соціальній екології та загальній теорії життя), ця концепція дозволяє визначити загальні підходи до сутності екологічного виховання, його змісту та спрямованості. Ставлення до природи стало предметом пізнання людей відколи вони усвідомили себе людьми. Зараз питання про характер людського ставлення до природи, про те, яким воно має бути і чим обертається і для людини, і для природи, є питанням про сьогодення та майбутнє людства. Як правило, гострота цього питання пов'язується із реальною екологічною небезпекою. Вона набуває все більш загрозливого характеру та масштабів, наростаючи від складної екологічної ситуації до екологічної катастрофи [14].

Однією з основних причин, що викликали екологічну кризу, є необдумані дії людини в природі, зростання промисловості із застосуванням природних ресурсів без попереднього врахування головних біологічних та екологічних законів. Це спричинило порушення балансу природних сил біосфери; у планетарному масштабі породило некеровані ланцюгові реакції, які у найближчому майбутньому загрожують загибеллю людству та всьому живому на планеті.

Але проблема полягає не в екологічній небезпеці, яка виступає як явище, яке відображає сутність того, що відбувається. Вірна оцінка ситуації, що

склалася, і головне, пошук оптимального її вирішення реальні лише тоді, коли розкрито особливості взаємозв'язків людства і природи, проявом якого вона виступає. Аналізуючи їх, дослідники приходять до висновку про те, що в сучасних умовах необхідно здійснити перехід до нового типу зв'язку суспільства та природи: науково обґрунтованому та гуманістично орієнтованому.

Розгляд змісту такого зв'язку загалом дозволяє виділити у ній два основні аспекти. Перший полягає у визначенні та реалізації взаємодії з природою, а також необхідної турботи про відновлення, збереження природного середовища як середовища для проживання людини. Так будуть забезпечені відповідні умови для життя та життєдіяльності людини. Другим, не менш важливим аспектом є розвиток людини як суб'єкта нової, гуманістично орієнтованої культури взаємозв'язків суспільства і природи, де центральною точкою оптимізації та вирішення проблем є людина, її екологічна вихованість. Для збереження людства потрібно зберігати природне середовище, а для збереження природи людина повинна розвивати себе.

Людина є суб'єктом взаємодії суспільства з природою, що реалізує у своїй діяльності як техніко-економічний потенціал, так і потенціал моральний, етичний. При реалізації людської діяльності у матеріальному виробництві природа постає як предмет, корисна річ, а ставлення до неї може набувати характеру експлуатації. Це, своєю чергою, породжує утилітарну ціннісну установку стосовно природи [20, 84].

Однак люди потребують природи не тільки як джерела життєвих засобів, але і як джерела всебічного розвитку. Оскільки людина є не просто виробником, а й істотою інтелектуальною, моральною, естетичною, слід брати до уваги, що її ставлення до природи набуває також характеру аспекту людської культури, що містить у собі гуманістичний зміст. Людина, відкриваючи багатство природи у її саме цінності, переводить це багатство у цінності своєї особистості. Тому істинно людське ставлення до природи

набуває характеру безкорисливості – морального, творчого, естетичного. Воно включає збереження природи у її цілісності [9, 66].

Таким чином, екологічний план людського ставлення до природи акумулює, поряд з матеріальним та виробничим, все різноманіття специфічно людських проявів. Тим самим категорія ставлення до природи виражається не так категорією корисності, як категорією універсальності, що відображає різнобічність зв'язків людей з природою. Таке ставлення як найважливішого компонента включає виховання у людині екологічних потреб. Основна серед них – потреба гуманно ставитися до природи «заради неї самої», стверджувати її цінність, визнавати самодостатньою силою».

Проблема екологічного виховання людини набуває значення одного із вузлових моментів гармонізації взаємодії суспільства та природи. Тому поряд із соціальним аспектом у її вирішенні особливе значення має власне педагогічний – актуальними стають розробка мети, завдань та змісту, засобів екологічного виховання сучасної людини.

Екологічно виховану особистість можна охарактеризувати виробленою екологічною свідомістю, екологічно зорієнтованою поведінкою та діяльністю в природному середовищі, людяним, екологічно правильним ставленням до неї. Результатом екологічного виховання, мабуть, повинна бути екологічна культура особистості, яка полягає у наявності в людини (і дитини в тому числі) екологічних знань та умінь, якими вона керуватиметься в реальній практиці поведінки, у здійсненні різноманітної діяльності в природі, реалізуючи вимогу дбайливого ставлення до неї. Зіставлення виділених змістовних показників дає підстави визначення загальних завдань екологічного виховання молодших школярів:

- формувати в учнів елементи екологічної свідомості;
- формувати практичні навички та вміння різноманітної діяльності у природі, що має природоохоронний характер;
- виховувати гуманне ставлення дітей до природи;

- виховувати екологічну культуру поведінки та діяльності у молодших школярів [24, 75].

Визначення закономірної системи компонентів екологічного виховання, зв'язків між ними, встановлення динаміки розвитку компонентів та зв'язків у молодшому шкільному віці є основою конкретизації та диференціації завдань та мають стати предметом спеціального дослідження.

Освоєння екологічних знань тісно пов'язані з навчанням:

- спостереження за живим об'єктом в різноманітних ознаках (властивості, якості, життєві прояви та ін.);
- оцінка стану природних об'єктів (живих організмів та середовища);
- встановлення зв'язків причинно-наслідкового характеру, структурно-функціональних зв'язків, що визначають цілісність різних природних об'єктів, специфіку їх взаємозв'язків;
- бачення об'єкта з різних ракурсів, включення його до різних систем;
- вміння прогностичного характеру», які дозволяють передбачити результати впливу на живий об'єкт та середовище [24, 87].

Природно, що зміст та рівень цих умінь визначатиметься віковими можливостями пізнавальної діяльності дітей, змістом знань, що освоюються.

Найважливішою частиною змісту екологічного виховання у початковій школі, мабуть, має бути практична діяльність дітей у природі, що має природоохоронну спрямованість: ігрова, трудова, пізнавальна, навчальна. Цей блок має забезпечити практикування освоєних знань, зробити їх «живими», дієвими, а також надати можливість прояву гуманних почуттів та ставлення до природи. У нього необхідно включити систему практичних умінь різноманітного змісту: забезпечення умов, необхідні життєдіяльності живої істоти; вирощування рослин, окремих тварин, догляд за ними; надання конкретної допомоги живій істоті (на доступному змісті та рівні), а також подолання наслідків негативних впливів на живий об'єкт чи середовище; збереження цілісності живого об'єкта та природного середовища; правильна

поведінка у природі, усвідомлене рішення проблемних ситуацій і вибір правильної норми поведінки, що стосується живих об'єктів і середовища.

Практична діяльність у природі та зміст екологічних знань про неї тісно взаємодіють із ставленням дитини до природи. Екологічні знання регулюють, спрямовують та контролюють поведінку та діяльність дітей, значною мірою визначають і ставлення до навколишнього світу.

Важливе місце у розвитку гуманного ставлення молодшого школяра до природи має займати організація емоційно-чуттєвого позитивного спілкування дітей із природою – естетичного, пізнавального, практичного, творчого. Слід передбачити організацію морально-позитивних етичних переживань дитини: турботи, співчуття, відповідальності, активної позиції, задоволення від захисту живої істоти, впевненості у правоті свого вчинку стосовно природи тощо. Важливо організувати і досвід оціночної діяльності дітьми вчинків інших людей – однолітків, а може, й деяких дорослих [14].

Ставлення дитини до природи завжди особистісне, вибіркове. Кожна дитина реалізує у ньому свої власні уявлення, уміння, свій досвід. Індивідуальний досвід дитини є неповторним поєднанням знань, навичок і умінь (розумових і практичних), що визначають її поведінку і діяльність, ставлення до світу. Виділені у дослідженні типи структури особистого досвіду дитини, що формуються як у процесі навчання, так і стихійно, у повсякденному житті, становлять значний інтерес для вирішення проблеми екологічного виховання [24. 98].

Психологи також відзначають велику роль природи у розвитку емоційної сфери у дітей. Вони вказують на такі їхні психічні особливості, як емоційне поглинання безпосереднім оточенням. Вона виникає за умови тісного зв'язку спостережень із самим життям природи, її динамічності. Увагу молодших школярів особливо привертає все яскраве і те, що рухається, змінюється, звучить, викликає емоції, благотворно впливає на розвиток сприйняття уяви та стимулює активну творчу діяльність. Для дітей властива емоційна чуйність на почуття, які виявляє хтось, для них характерні

милосердя, прагнення виявити турботу про когось. Такі природні якості – важлива умова естетичного виховання, зокрема засобами природи.

Розглянемо, як може йти робота з розвитку естетичних почуттів у молодших школярів під час спілкування їх із природою.

Найбільш важливим при формуванні естетичних почуттів є природне спілкування дитини з природою та сприйняття краси природи. Це яскраві великі квіти, а іноді і листя рослин, їх незвичайні форми, строкате забарвлення комах, птахів, спів птахів тощо. Такі контакти з об'єктами природи може забезпечити сама природа та штучно створене природне середовище. В останній значне місце займають кімнатні рослини. Вони є важливим засобом впливу на емоційну сферу дитини будь-якої пори року, але особливо взимку, коли рослини в природі втрачають яскраву декоративність, зникають комахи, не співають птахи, коли з цілком об'єктивних причин спілкування дитини з природою обмежене. Хоча й взимку є чимало можливостей використати навколишню природу для естетичного виховання. Не рекомендуємо розводити кімнатні рослини за принципом більше – краще. Рослини вимагають регулярного догляду, часом досить непростого. При відборі рослин важливо враховувати їх декоративність. Важливо, щоб були рослини з яскравими квітками: пеларгонія, гортензія, амариліс, глоксинія та ін. Особливу декоративність мають кучеряві рослини: плющ, різні види традесканцій. Іноді в закладах освіти, крім кімнатних рослин, розміщують рибок в акваріумах деяких птахів. Однак до відбору для куточків живої природи треба підійти з великою відповідальністю. Купляти тварин треба лише у спеціалізованих магазинах. Це виключить можливість поширення остраху. Не рекомендуємо відловлювати тварин у природі. У неволі дикі тварини гинуть, що, звісно, викликає негативні емоції у дітей. Не слід забувати і про можливі алергічні реакції деяких дітей на тварин. Якщо тварин утримують в освітніх закладах, для них має бути особливе приміщення. Ні в класі, ні в приміщенні групи

продовженого дня не радимо утримувати тварин. Виняток може бути зроблено для акваріума з рибками [9,66].

Неоціненне значення для естетичного виховання складає сама навколишня природа. Це можуть бути квітучі в квітниках до пізньої осені декоративні рослини. Вони зазвичай виглядають як яскрава жива пляма на тлі сірих осінніх днів. Надзвичайно красиві рослини в пору золотої осені, дерева, забарвлені у багрянні кольори осені. Зимомою особливо красиві ялина з білими пластівцями снігу на живій зелені хвої, горобина та калина з гронами яскравих червоних ягід: червоні ягоди мимоволі зупиняють увагу на собі, змушують милуватися собою. Живе захоплення провесною викликають перші квітучі рослини на голій ще землі. Така звичайна мати-й-мачуха. Зазвичай вона росте групами. Навесні у неї немає листя, і яскраві квітки ніби випромінюють сонячне тепло, змушують радіти дитину. Не можна без захоплення спостерігати квітучі навесні плодові дерева. Джерелом вираження емоцій є і хмари, що повільно плывуть яскравим синім небом.

Так само важливою умовою естетичного розвитку молодших школярів є організація ситуацій прояву дитиною радості, захоплення, гордості від побаченого. Для цього пропонуємо дітям оцінити красу такими, наприклад, питаннями: «Чим тобі подобається ця рослина (квітка, листок, галявина, тварина тощо)?», «Чому ти вважаєш, що вона красива?» і т.д. Важливо, як висловлюють почуття та емоції дорослі. Усе це мимоволі передається дітям. Вони на якийсь час замовкають, а потім самі починають висловлювати ці почуття. У процесі спостережень краси корисно пропонувати дітям побачити щось незвичайне у конфігурації спостережуваних об'єктів. Наприклад, у хмарі можна побачити гору в сніговій шапці, химерне дерево, звіра, людину, що виражає певні почуття, тощо. Такі спостереження розвивають не тільки емоції, а й уяву, що також є важливим в естетичному вихованні [9,67].

Більш складною для розуміння є краса звуків та рухів. Але й до цієї краси можна залучати не лише молодших школярів, а й дошкільнят. Навесні ми слухаємо різноголосі співи птахів, намагаємося дізнатися в їхньому хорі

голоси жайворонка, шпака, синиці, горобця, зозулі. Якщо у закладі освіти у кутку живої природи містяться птахи, іноді можна слухати їх. Однак часто це робити не варто, тому що діти звикають до цих вихованців і перестають звертати на них увагу. У всіх випадках корисно визначати, який настрої у мене викликав спів цього птаха, як співає птах: весело, задерикувато, пісня приємна, неприємна, сумна, ласкава, бешкетна і т.д. Не слід упускати можливості показати красу, витонченість у рухах об'єктів природи. Тут є спостереження за польотом метеликів, птахів, рухами яскравих жуків, рибок в акваріумі... Корисно спонукати дітей до емоційних словесних описів побаченого, виразів почуттів. Поступово ми спонукаємо дітей на словесні описи щоб збагачувати фантазію, а стимулювати таку діяльність дітей може оцінка їх словесних описів. Потім вчитель може сказати: «Як би зараз потішилися ваші тато, мамо, якби почули вас! Давайте створимо щось таке, щоб вдома можна було подарувати це батькам. Нехай і вони зазнають таких самих почуттів, як ми зараз» [21,35]. При цьому небажано вдаватися до чіткої інструкції: усі малюють чи всі ліплять, чи всі пишуть вірші. Дітям надається можливість самим вибрати спосіб вираження почуттів.

Уроки з вивчення природи створюють можливості такої різноманітної діяльності: для процесу формування знань про природу важливо побачити точність і повноту проведених спостережень, що і може виразити дитина краще саме в тому виді діяльності, яка для неї краща. Такий підхід сприяє вищому рівню прояви індивідуальної творчості та фантазії.

Яскраві осінні фарби дерев та чагарників, привертають до себе увагу та викликають почуття захоплення, захоплення від побаченого. Після сильних морозів настає відлига. Береза, що росте біля школи, покривається блискучою бахромою паморозі. У тому випадку діти по-своєму описують красу, по-своєму висловлюють почуття. Цілком можливо, що спочатку вираження цих почуттів буде досить простим: красиво, некрасиво, сподобалося, не сподобалося і т.п. Але вже на цьому етапі дитина починає усвідомлювати свої почуття. Це стимулює її звертати увагу на те, як ці

почуття висловлюють інші діти та дорослі. Але дитина не завжди буває задоволена таким виразом. І тут допоможуть художні твори про природу. Діти слухають твори з особливим настроєм: адже вони висловлюють їхні почуття та переживання. У таких ситуаціях поетичний лад мови художнього твору, окремі висловлювання, слова лягають на усвідомлені дитиною почуття та активно входять до його мови [20, 65].

Як бачимо, освітнє середовище, як природне, так і штучно створене, несуть у собі досить високий потенціал естетичного виховання дітей, який може бути реалізований через розвиток сенсорної культури в ході безпосередніх контактів дитини з предметами та явищами. Процес естетичного виховання благотворно впливає розвиток інших якостей особистості. Він сприяє розвитку мислення, емоційно грамотної мови, екологічної культури, творчих здібностей та ін.

Вищесказане дозволяє зробити висновок про те, що проблема екологічного виховання молодшого школяра вважається однією з найважливіших проблем теорії виховання та навчання у початковій школі. На цьому етапі значно розширюється сфера виховного впливу, а проблема екологічного виховання стає найактуальнішою. У ХХІ столітті на зміну натуралістичному руху прийшов екологічний рух.

1.2. Екскурсія як форма екологічної освіти молодших школярів

Сучасна початкова освіта одним із найважливіших завдань ставить формування дитини, як сучасної особистості. У цьому процесі екологічному вихованню належить важлива роль, тому що саме в дитинстві виховується розуміння того, що на планеті всі живі істоти є самоцінними. У початковій школі дитина набуває початкового досвіду захисту природи. Молодший школяр через свій вік допитливий і ближчий до природи. Більшість вчителів та методистів дотримуються точки зору, що природу найкраще вивчати на екскурсіях, прогулянках, під час роботи з натуральними посібниками у класі.

Саме на екскурсіях діти стають ближчими до природи, вони чують, бачать і відчують красу навколишнього середовища. Розберемо поняття та особливості екскурсій.

Під шкільною екскурсією розуміється така форма освітньої роботи з класом або групою учнів, яка проводиться поза стінами закладу освіти з будь-якою пізнавальною метою і може переміщатися від одного об'єкта до іншого в їхньому природному середовищі або штучно створених умовах на вибір вчителя та за темами, визначеними програмою [1,67].

Всім екскурсіям властиві певні принципи:

- біологічні об'єкти чи явища вивчаються у природі, у музеї, на виставці та інших;
- конкретні об'єкти та явища вивчаються в їх природних умовах або створеній спеціально обстановці;
- у навчанні найважливіше місце займають спостереження, самостійна робота учнів із завданнями;
- навчання відбувається поза класом, школою, а пояснення можуть давати інші люди, залежно від місця екскурсії [1, 70].

Вчителі у період проведення екскурсії дають учням екологічні знання та прищеплюють норми екологічної поведінки.

«Виховання у молодших школярів відповідальних взаємини із природою – процес довгий та складний. У результаті учні повинні опанувати конкретні компетенції, розвинути емоційну чуйність, вміння та бажання активно захищати, покращувати природне середовище» [5,32].

Сутність природничої екскурсії розглядалися у працях багатьох учених, але найповніше це питання висвітлено у працях Байбари Т.М. Зміст екскурсії багато в чому залежатиме від місцевих умов. Найчастіше вчителі влаштовують екскурсії до лісу, ботанічний сад, екологічну стежку, шкільний сад, до парку, краєзнавчий музей. Під час екскурсії обговорюються питання відновлення лісів, захисту повітря та води від забруднення, охорони

рідкісних рослин та тварин, відповідальності всіх людей за поведінку у природі та створення заповідників [3,32].

Багатьма вчителями пропонується заучування перед екскурсією віршів про природу, використовувати дидактичні гри: «Дізнайся дерево за листом» чи «Що змінилося?». Ці ігри спрямовані на аналіз побаченого і знаходження в пам'яті того, що раніше запам'яталося. На успішність екскурсії вагомий вплив має вміння вчителя до побудови свого оповідання, опису життя рослин, вивчення взаємозв'язків, які пов'язують рослини та тварин. Виникненню у молодших школярів екологічної культури сприяє проведення різноманітних конкурсів, малюнків, творів, віршів, які стимулюють дітей демонструвати власну творчість. Реалізуючи подібні завдання, молодші школярі роблять свої власні «відкриття», відчують почуття пізнання природи, глибше осягають необхідність дбайливого ставлення до неї.

Зміст екскурсій безпосередньо пов'язаний зі знаннями, отриманими на минулих уроках, але так само все, що дитина дізналася протягом екскурсії, її знання та результати досліджень, можуть застосовуватися на наступних уроках.

Вчителем під час планування перспективного (річного) плану визначаються дати проведення екскурсій, але на уроках створюються ситуація необхідності ознайомлення з пройденими явищами у живій природі. У ході цього виділяють питання, що вимагають з'ясування в природі, дають завдання для повторення та початкового ознайомлення з матеріалом для підготовки до екскурсії. Вчитель повинен передбачати і зворотний зв'язок з екскурсією після її проведення: що потрібно згадати з побаченого та як застосувати зібраний матеріал з метою демонстрацій та лабораторних робіт.

Екскурсії мають вагоме пізнавальне та виховне значення – через них учні знайомляться з різними біологічними явищами, збагачують свої уявлення про природу [3,33].

У процесі екскурсій одержувані поняття про окремо взяті організми і явища сходяться в широке поняття про природу. Часто багато що з них

полягає у впізнанні раніше вивчених предметів, у поясненні побаченого явища. Взаємодія з природою та пізнання її явищ дозволяє учням отримати певні, конкретні біологічні знання, також надає вагомий виховний вплив.

Спостереження природних явищ у процесі екскурсій при правильному керівництві вчителя благотворно впливає на утворення первинних уявлень про пізнання світу, взаємозв'язки та розвиток природи, роль природних ресурсів для людини та повсюдну її охорону та відновлення.

Методами проведення екскурсій учнів вчать спостереженню, порівнянню, встановленню зв'язків явищ, знаходження необхідних об'єктів, придбання навичок самостійної натуралістичної роботи та навичок аналізу довкілля.

На екскурсіях відбувається збір матеріалу, який надалі застосовують на уроках, позаурочних та позакласних заняттях. У ході цього учні набувають навичок збору об'єктів живої природи, а також колекціонування.

За характером вирішення педагогічних завдань виділяється кілька видів екскурсій: природнича, екологічна, на сільськогосподарський або промисловий об'єкти, естетична.

Природничою екскурсією зазвичай вирішується завдання знайомства з навколишнім світом, тобто, збір уявлень та образів різноманітності об'єктів живої природи та їх характерних рис [1, 98].

Екологічною екскурсією дітей спрямовують на освоєння таких біоценологічних зв'язків у навколишньому світі, як:

- органи тварин та рослин та їх функції;
- живі істоти та особливості їх будови та життєдіяльності;
- стан конкретних живих об'єктів та умови їх існування;
- різноманітні живі істоти в одній екосистемі.

Екскурсії на сільськогосподарські об'єкти допомагають дітям краще розуміти працю людей. Це можуть бути польові екскурсії (оранка, сівба, збирання врожаю), лучні (випас худоби, збирання сіна), садові, городні, ягідні, на ферму, в оранжерею, на різні виставки, в зоопарк та ін. Суть

відвідування таких об'єктів полягає в тому, щоб розкрити дітям вплив людини. Основною метою екскурсії є пояснення, навіщо люди займаються тією чи іншою діяльністю, застосовують машини, як ставляться до своєї праці, якими є його результати [1, 102].

Екскурсіями естетичного характеру домагаються сприйняття дитиною краси природи та розвитку культури її почуттів. З використанням різних педагогічних прийомів вихователь домагається того, що при спілкуванні з природою переживають незабутні враження. Але завдання моральності та естетичного виховання учнів можна вирішити і під час проведення інших видів екскурсій.

Загальне використання всіх типів екскурсій спрямовується на виховання любові до природи, усвідомлене та дбайливе ставлення до неї.

Екскурсії, які проводяться на сільськогосподарському виробництві, на дослідно-селекційних станціях, у плодових розсадниках визначають ступінь біологічних знань на практиці.

Значення екскурсій полягає у естетичному вихованні, у пробудженні в дітей захоплення, переживань, що виникають від краси природи, у виникненні переконань у необхідності охорони навколишнього середовища. У цей же момент відзначають недоцільність зайвого захоплення екскурсіями на шкоду основним формам роботи, оскільки надання знань не може бути повним тільки в екскурсіях. На додаток до всього, спостереження на екскурсії часто не дають повного уявлення про живий об'єкт або природне явище, і потрібне додаткове вивчення матеріалу в класі [2, 220].

При аналізі літератури та шкільної практики було з'ясовано, що на даний момент природничі екскурсії проводять не часто, а це є однією з причин прогалин у знаннях та вміннях учнів із природничої ОГ. Однією з головних причин невиконання програми є велика кількість часу, яку потрібно витратити на екскурсії. Але цей фактор не повинен бути перешкодою для проведення екскурсій у природу, на виробництво. Вчитель може запланувати час на проходження теми так, щоб здійснивши екскурсію, можна було

заощадити на пояснювальних уроках. Потрібно розуміти, що найвдаліші уроки не замінять інші форми навчання, не нададуть прямого спілкування дітей із природою.

Екскурсією передбачено низку стадій: підготовка, проведення, висновок, застосування підсумків під час уроків та інших видах роботи. Ефективність екскурсії залежить від узгодженості її частин.

Підготовка до екскурсії полягає у складанні тематичного плану, постановки мети, місця та часу її проведення. Перед цим вивчається природа рідного краю, підприємство. У ході підготовки до екскурсії продумують її зміст, куди не варто включати питання, що не підкріплюються спостереженнями. Велика увага має зосереджуватись на аналізі фактів та явищ, які доступні для спостереження, та формуванні практичних навичок. У плані екскурсії визначено її навчально-пізнавальні завдання, еіапі, питання, що розглядаються у вступній та заключній бесідах, самостійна робота учнів [2, 208].

У підготовці екскурсії слід зорієнтувати її учасників на повторення матеріалу, прочитання науково-популярної літератури. Потрібно ретельно визначити завдання екскурсії, характер роботи учнів, вимоги та правила поведінки у природі, що сприяють турботі та збереженню природи. Перед екскурсією, на підготовчій бесіді клас поділяється на групи, вчитель знайомить учнів із зразками звітів тих учнів, хто брав участь у такій же екскурсії.

Екскурсію розпочинають вступною бесідою. У ній вчитель вводить учнів у тему, спрямовує хід виконання завдань, отриманих кожною групою. У деяких випадках більшу частину екскурсії займає повідомлення вчителя чи екскурсовода, працівника виробництва. У процесі їх доповіді учні повинні вести запис основних відомостей, спостерігати об'єкти, а потім, за завданням, повторно оглянути експонати, схеми, стенди. Завдання виконуються з різним ступенем самостійності. Застосування індивідуального та групового типів роботи реалізує диференційований підхід у навчанні. Від

віку та підготовленості класу залежить застосування тієї чи іншої форми організації діяльності учнів. З учнями 4 класів найчастіше організують фронтальну роботу, у ході якої школярі спостерігають за об'єктами під керівництвом вчителя, і ступінь якості виконання завдання перевіряється частинами. Але такий характер роботи займає тривалий час. Найчастіше у шкільній практиці застосовується групова форма роботи учнів, які діляться групи з 3-5 людина, і колективно виконують отримане завдання. Але звіти з екскурсії кожним школярем готуються самостійно: обробляються та оформлюються матеріали екскурсії, використовується додаткова література.

Протягом заключної розмови вчителем перевіряється ступінь завершеності отриманого учням завдання, і навіть обговорюються нез'ясовані питання. Школярам дають інформацію про правильне написання звіту та оформлення зібраних матеріалів. Короткі повідомлення учнів про виконані завдання формують у них цілісне уявлення про екскурсію та її зміст. Наприклад, на екскурсії в ліс від учнів потрібно запам'ятовування основних видів дерев, чагарників і трав, складання уявлень про ліс як історично сформоване співтовариство. Найкраще починати оформлювати звіт під наглядом вчителя на наступному після екскурсії уроці, а закінчувати його вдома із застосуванням записів. Вчитель надає допомогу у складанні плану звіту, консультує роботу із записами, довідковою літературою, зібраними матеріалами. Ефективність екскурсії залежить від застосування її результатів на подальших уроках, від залучених прикладів, фактів, що конкретизують досліджувані явища [6,45].

Екскурсії розрізняються за цілями, змістом, місцем проведення. Найбільше застосовуються класифікації екскурсій з дидактичних цілей та місця проведення. Одночасно існують типи екскурсій, що виходять із тематики, характеру пізнавальної діяльності учнів та інших ознак. Будь-яка екскурсія може проводитися або для проходження нового матеріалу, або для конкретизації та узагальнення пройденого раніше. Характер діяльності

учасників найчастіше або пошуковий, або репродуктивний, і залежить від дидактичних цілей екскурсії, її змісту, віку та підготовки учнів.

Програмами передбачено перелік екскурсій у природу, між якими потрібно встановлювати наступні зв'язки, для розвитку знань та формування вмінь. Такі екскурсії відіграють велику роль у вивченні видової різноманітності, біогеоценозів (екосистем) власного краю, взаємозв'язків у них, цілісності таких систем, сезонних змін, трансформацій екосистем під впливом екологічних та антропогенних факторів. Цикл екскурсій у природу, що поєднується з фенологічними спостереженнями та завданнями, що виконуються на літо, стимулює на глибоке пізнання живої природи, розвиває любов до неї, розуміння її краси та необхідності турботи про неї [6,48].

Екскурсії, що проводяться на виробництві, допомагають учням у засвоєнні політехнічних знань, виробляють трудове виховання школярів та проорієнтують їх. Учні в практичних умовах отримують наукові основи вирощування рослин та тварин, займаються селекцією нових сортів та порід, вивчають прогресивні технології виробництва у сільському господарстві, знайомляться з професіями та працею у цих галузях.

Проведення низки екскурсій на виробництві, ґрунтуючись на встановленні зв'язку з обслуговуючою працею (технологією), займає важливе місце в ознайомленні учнів з головними галузями сільського господарства.

На екскурсії учні пізнають господарсько-біологічні особливості місцевих сортів та порід, які пов'язані з умовами їх вирощування, на певних прикладах пізнають велике значення біологічної науки для підвищення продуктивності виробництва. Екскурсії на виробництво конкретизують та розширюють знання учнів про змінність організмів, боротьбу за існування, пристосованість культур та бур'янів, роль дихання та мінерального харчування в житті рослин. Також необхідні знання про біологію тварин з метою зростання їх продуктивності, загальних принципів вирощування культурних рослин та свійських тварин та ін.

Перед підготовкою до екскурсії на виробництво проводять відбір об'єктів, що відповідають темі та завданням. Вчитель спочатку сповіщає спеціаліста, що веде екскурсію, про мету, план та види робіт учнів за завданнями. Участь вчителя також важлива для проведення екскурсії: він орієнтує учнів на спостереження, опис об'єктів, виявляє роль біології у розвитку виробництва, допомагає виконувати завдання. Екскурсії в поле, теплицю, плодовий сад, лісорозсадник, на ферму, станцію селекції схожі за стилем проведення та мають схожу пізнавальну діяльність учнів [3,31].

Екскурсії на навчально-дослідній ділянці, спрямовані на вивчення різноманітності сортів рослин та ознайомлення з сільськогосподарськими роботами за своїм змістом, завданнями та методикою навчання, дуже схожі на екскурсію на виробництво, і за часом тривають як звичайний урок.

Екскурсії до зоопарку, ботанічного саду, на виставку за методикою проведення схожі на екскурсію до музею, бо учнями спостерігається готова експозиція. Але є й відмінності: на екскурсії в зоопарк, ботанічний сад є живі об'єкти, для життєдіяльності яких створюються необхідні умови, а в музеї – лише експонати чи опудала. Екскурсії, що проводяться в зоопарку, ботанічному саду, оранжереї, музеї сильно впливають на розвиток уявлень про різноманітність видів, усвідомлення ролі таких установ у їх вивченні та збереженні. Потрібно враховувати, що на екскурсії в ботанічний сад, зоопарк учні не побачать природних зв'язків, що історично склалися між популяціями різних видів і з абіотичними факторами середовища.

Важлива узгодженість вчителя та екскурсовода у керівництві екскурсією. Вчителем розробляється план екскурсії, визначається зміст розмови, який раніше обговорено з екскурсоводом. На екскурсії вчителем організується виконання учнями самостійної роботи. Організація та методика проведення екскурсій різняться за рівнем проблеми. Екскурсії в природу складніші за екскурсії виробничого характеру, оскільки в останніх найчастіше може допомогти обслуговуючий персонал. Але ці екскурсії

потребують підготовки, оскільки працівники не завжди можуть показати необхідне, і дати відповідні пояснення [1, 85].

Коли екскурсію проводять досвідчені керівники, такі практичні поради не принесуть чогось нового, але новачкам вони допоможуть швидко та продуктивно провести будь-яку екскурсію.

1. Екскурсія має бути підготовлена заздалегідь. У підготовку включають:

- а) постановку теми та створення плану екскурсії;
- б) аналіз місцевості, де проведитиметься екскурсія;
- в) точно складений шляховий маршрут;

г) попередня бесіда з учасниками екскурсії, протягом якої їх сповіщають про те, як пройдёт екскурсія, як проаналізувати необхідний матеріал, що потрібно вивчити, що потрібно змайструвати, виготовити, що потрібно взяти з собою в дорогу та ін. [1, 87].

Якщо екскурсія підготовлена з недоліками, то може виявитися невдалою. Недосліджений маршрут та місцевість можуть принести неприємний сюрприз учасникам, а намічених для екскурсії об'єктів може не виявитися зовсім. У результаті тема втрачається, а цілісність та стрункність екскурсії руйнуються. Якщо екскурсанти не підготовлені, вони можуть поставитися до екскурсії нейтрально, без будь-якого інтересу і не зможуть розкрити її користь, яка могла бути отримана.

Розглянемо певний приклад. Керівник хоче провести екскурсію на прісній водоймі з групою учнів, які до цього на такій екскурсії не були. У чому полягає попередня підготовка?

Спочатку керівник повинен відвідати обрану ним водойму, і ознайомитися з його флорою та фауною. У разі, якщо дослідження задовільнить керівника, їм призначається спосіб пересування у місці збору та, беручи до уваги всі ці дані, розраховується тривалість екскурсії.

На розмові перед екскурсією керівник вказує тему та мету екскурсії, розкриває план екскурсії та її зміст; дає певні відомості про умови життя у

водному середовищі, знайомить із необхідним для екскурсії спорядженням та позначає шляховий маршрут.

Все це потрібно робити своєчасно, щоб екскурсія не заставала учасників зненацька і мали час підготовки до неї.

2. Друге правило стосується ведення екскурсії і формулюється так: не говори на екскурсіях про те, чого не можеш показати. Екскурсія ніколи не повинна виглядати або бути лекцією просто неба. У жодному разі не можна говорити про те, що відноситься до цієї теми, але на екскурсії цього немає, навіть для збереження цілісності плану екскурсії. Такі помилки роблять екскурсантів пасивними слухачами.

3. Скрізь, де це можливо, потрібно прагнути наявності об'єктів, що вивчаються. За відсутності такої можливості дрібні об'єкти обносять слухачам або пускають по руках. Для цього можуть підійти помічники екскурсантів. При поясненнях потрібно розбити час так, щоб екскурсанти мали можливість аналізу об'єктів. У разі, якщо такої можливості не надано, екскурсія знецінюється [1, 95].

4. Важливою вимогою є активність учасників екскурсії. На екскурсії не повинно бути пасивного слідування за керівником, огляду того, що він показує, та вислуховування його пояснень без будь-якої реакції. Навпаки, цей захід має бути організований так, щоб екскурсантам було цікаво брати участь у ньому та отримувати перелік самостійних завдань, які можна вирішити протягом екскурсії.

5. Останньою вимогою залишається закріплення матеріалів екскурсії та їх запам'ятовування учнями. Також може проводитися додаткове опрацювання, що має велике значення для завершеності екскурсії. Значення та сутність після екскурсійної роботи полягають у наступному: потрібно відновити у пам'яті учнів весь процес екскурсії з більш докладними роз'ясненнями побаченого та доповненнями до порушених під час екскурсії питань. За такого підходу від екскурсії залишається єдність враження, що грає велику роль освітньому процесі.

Після екскурсії проводяться наступні види робіт: групове оповідання учнів про побачене, з доповненнями та поясненнями вчителя; практичні заняття та спостереження у шкільній лабораторії або у куточку живої природи з матеріалами екскурсії; написання звітів та рефератів про побачене на екскурсії та опис власних вражень; екскурсійна виставка з наявного матеріалу екскурсії та ін. [7, 43].

Екологічні екскурсії досить специфічні та відрізняються тим, що протягом екскурсії крім освітніх завдань вирішуються й екологічні проблеми.

Потрапляючи у природне середовище, учні починають розбиратися у всьому різноманітті, встановлюють взаємозв'язки організмів та його стосунки з неживою природою. Екскурсії у природу є методом конкретного вивчення природи, тобто. вивчення справжніх об'єктів та явищ природи тут і зараз, а не за розповідями та книгами про неї, дозволяючи організовувати творчу роботу учнів, розвивати у них ініціативність та спостережливість. На екскурсіях та практичних заняттях в учнів розвиваються навички самостійної роботи, вони вчаться збирати матеріали та обробляти їх. Заздалегідь розпланована екскурсія підвищує в учнів ступінь пізнання рідного краю [7, 45].

Велике та виховне значення екскурсій. Саме на екскурсіях в учнів виховуються інтерес та любов до природи, естетичні почуття. Вони починають бачити її красу, усвідомлювати необхідність дбайливого ставлення до неї. Знання, що отримуються в такій ситуації, дуже міцні і запам'ятовуються надовго. Екскурсії формують екологічну свідомість учнів. Найважливішими та найпоширенішими є екскурсії в природу, вони дуже ефективні та сприяють виробленню необхідних практичних умінь в учнів, підтвердження теоретичних знань.

Зміст навчального матеріалу з природничої ОГ та використання ефективних форм викладання багато в чому змінює характер пізнавальної діяльності учнів.

При реалізації різних форм діяльності у сфері екологічного виховання та освіти відбувається зростання ефективності екологічного виховання молодших школярів. Найефективнішим засобом тут є природничі екскурсії.

Таким чином, проведення екскурсій з метою підвищення екологічної освіти школярів є необхідним доповненням у будь-якому предметі. Екскурсії формують екологічну культуру, а у свою чергу, екологічна культура розвивається протягом комплексу психолого-педагогічних впливів на учня. Такий комплекс передбачає взаємозалежне засвоєння системи наукових знань, розвиток ціннісної орієнтації, практичних умінь з охорони природи, волі та бажання здійснювати екологічно грамотні та соціально значущі вчинки.

РОЗДІЛ II. Методичні основи організації та проведення екскурсій

2.1. Місце екскурсій у змісті освітнього компонента

«Я досліджую світ»

У початковій школі формуються основи природничо-наукової грамотності школяра. В інтегрований курс «Я досліджую світ» (природнича ОГ) включені знання про живу та неживу природу та різні явища природи. У цей курс входять елементарні уявлення та поняття з біології, екології, фізики, хімії, географії.

У початковій школі важливою особливістю є кілька навчальних програм. Кожна програма має свої особливості при подачі матеріалу і дає вчителю можливість вибору найбільш відповідного для нього варіанта навчального курсу.

Усі загальноосвітні навчальні заклади зобов'язані дати якісний та повноцінно базовий зміст предметної галузі освіти. Будь-яка програма для молодших школярів складена так, щоб до кінця навчального року учнів сформувався єдиний рівень мінімальних достатніх вимог.

У початковій школі навчальним планом передбачено на вивчення освітнього компонента «Я досліджую світ» відводиться така кількість годин на тиждень: 1 клас - 7 год., з 2 класу – вісім годин за типовою освітньою програмою НУШ 2; та 3 год. на тиждень за типовою освітньою програмою НУШ 1 [18].

Реформа в галузі початкової освіти сприяла вдосконаленню роботи з розвитку змісту курсу «Я досліджую світ». Сьогодні відбувається ускладнення системи природничо-наукових та соціо-природних понять, екологічні знання включаються до практичної діяльності, відбувається формування соціально-екологічних уявлень. В інтегрованому курсі «Я досліджую світ» велика увага приділяється таким формам як досліді, екскурсії, роботи на навчально-дослідній ділянці та ін. та методам навчання

такі як моделювання, проектна робота експеримент, практичні роботи, спостереження та ін. [18].

Молодший школяр, вивчаючи інтегрований курс «Я досліджую світ» у початковій школі, набуває загальних відомостей про навколишній світ, природу, про необхідність дбайливого ставлення до рослин, тварин, про збереження чистими воду, повітря, землю. На уроках слід створити атмосферу доброзичливості по відношенню до природи, необхідно сформувати у дитини уявлення, що вона є учасником природного розвитку навколишнього світу. На уроках курсу «Я досліджую світ» головне завдання вчителя – навчити дітей прийомів спостереження за живою природою, вмінню зафіксувати ці результати, і на їх основі зробити висновки та узагальнення.

Учні знайомляться з реальними екологічними проблемами, які постали перед людьми нині. Програма сприяє формуванню людяної, творчої особистості, що дбайливо відноситься до всіх багатств природи та суспільства [18].

За розвиток дбайливого ставлення школярів до багатств природи та суспільства, формування навичок та правил поведінки у природі відповідає природнича ОГ. При її вивченні виявляються доступні усвідомленню молодших школярів взаємозв'язки, які існують у природі, велика увага приділяється формуванню людського ставлення до всього живого, почуття милосердя, норм поведінки у природному середовищі, тим самим закладаючи основи екологічної культури особистості. Діти вже на ранньому етапі шкільного навчання починають створюватися цілісне уявлення про навколишній світ, про місце в ньому людини.

У процесі вивчення природничої ОГ застосовуються різноманітні форми та методи навчання. На сторінках підручника багато практичного матеріалу, учні проводять спостереження за явищами природи та суспільного життя на уроках за допомогою вчителя чи вихователя групи продовженого дня, виконують практичні роботи, проводять бесіди, грають у дидактичні ігри,

дивляться відеофрагменти. Крім цього, виконуючи домашні завдання, учні навчаються розфарбовувати, малювати, конструювати. Практично кожна тема для успішного вирішення завдань курсу пропонує екскурсії чи навчальні прогулянки, зустрічі з людьми різноманітних професій [18].

У другому та третьому класах, вивчаючи курс «Я досліджую світ» (природнича ОГ), у молодших школярів складається розуміння існуючих протиріч між суспільством та природою. Учні вивчають реальні екологічні проблеми, до яких насамперед належать: захист неживої природи та ґрунтів від забруднень, руйнування та виснаження ґрунтів, збереження різноманітності видів організмів та цілісності угруповань, охорона навколишнього середовища. Курс підводить учнів до того, що вирішення екологічних проблем є важливою умовою збереження життя людей на нашій планеті.

Важливим завданням курсу є формування переконання про необхідність охорони довкілля, як у тому місці, де живе учень, і по всій країні і планеті. У процесі навчання відбувається подолання споживчого підходу до природи, що породжує безвідповідальне ставлення до неї. В учнів накопичуються певні вміння, які згодом дозволяють брати участь у практичній діяльності з охорони навколишнього середовища.

Розумному використанню людиною природних багатств приділяється велика увага. Школярам показують на прикладах взаємозв'язки у природі, коли знищення одного елемента природи спричинить загибель інших. Наприклад, вирубування лісу призведе до пересихання річок, а руйнування ґрунту до зниження кількості тварин. Глибоке розуміння законів природи найважливіше для учнів початкових класів, оскільки у цьому віці закладається фундамент екологічно грамотної особистості. Учні звертають увагу на те, що в природі постійно відбуваються зміни, і вони сприймаються як закономірні та необхідні в житті рослин та тварин.

В курсі вивчається різноманіття та складні взаємозв'язки, що існують у рослинному та тваринному світі, згубні наслідки порушення природних

зв'язків завдяки непродуманій діяльності людей, екологічна рівновага у природі. Велика увага приділяється питанням охорони навколишнього природного середовища. Екскурсії у природу рекомендовано проводити у природній обстановці.

Велику увагу питанням охорони навколишнього середовища приділяється у типовій освітній програмі НУШ 2. Курс побудований таким чином, щоб створити умови для участі молодших школярів у природоохоронній роботі. Для цього пропонуються заходи щодо охорони природи, до яких залучаються учні у процесі вивчення матеріалу. На екскурсіях у природу діти не тільки знайомляться з навколишнім світом, а й на конкретних прикладах набувають знання про взаємозв'язки, знайомляться з діяльністю людини та впливом антропогенного фактора на природне середовище. Також велику увагу екологічним питанням приділено у типовій освітній програмі НУШ 1 під редакцією О.Я. Савченко «Я досліджую світ». У першому класі учням пропонується розібратися з найважливішими екологічними уявленнями та природоохоронними заходами, уявити природу та суспільство у нерозривному взаємозв'язку, як органічному цілому. Ідея курсу – «все пов'язано з усім». Ця ідея посилює виховну та розвиваючу функцію екологічної освіти. У підручнику естетичне, практичне, пізнавальне та оздоровче значення природи для людини розкривається на конкретних прикладах. Молодші школярі поступово переконуються у важливості природоохоронних заходів, оскільки практична діяльність людини шкодить природі. Ця програма має високу екологічну спрямованість. Програма НУШ 1 за редакцією О.Я. Савченко формує соціальний досвід школяра, визначає зв'язки у системі «людина – природа – суспільство», виховує правильне ставлення до довкілля і вчить правилам поведінки у ній. Основною перевагою програми є те, що вона встановлює тісний зв'язок між пізнанням природи та соціальним життям. Програма забезпечує наскрізну лінію щодо навколишнього світу між початковою та середньою школою [18].

У початковій школі до екскурсій необхідно виробити таке саме ставлення, як і до уроків. Вони пов'язані з програмою курсу, займають обумовлене місце у річному та тематичному плануванні навчального предмета для кожного класу.

Тематика екскурсій залежить від програми. Проаналізувавши різні програми початкової школи (природничу ОГ), ми дійшли висновку, що екскурсії включені до всіх навчальних програм і схожі за тематикою.

У навчальних програмах теми екскурсій для кожного класу враховують вікові особливості та рівень підготовленості учнів. Всі екскурсії, що пропонуються навчальними програмами, є обов'язковими і повинні проводитися в рамках навчального часу, який відводиться на вивчення природничої освітньої галузі. Найчастіше вони проводяться після вивчення певного матеріалу і як закріплення, однак, уявлення та поняття, отримані в ході екскурсії, можуть бути використані на наступних уроках.

Отже, природничі екскурсії несуть у собі пізнавальне і виховне значення, оскільки вони конкретизують, поглиблюють і розширюють знання молодших школярів. На екскурсіях теоретичні знання перевіряються на практиці та переходять у вміння та навички.

Таким чином, вищевикладене дозволяє зробити висновок, що всі навчальні програми НУШ для початкової школи включають питання охорони навколишнього середовища та екології. Особливе місце в роботі вчителя початкових класів у процесі вивчення природничої ОГ відводиться екскурсіям в природу, на яких учні бачать взаємини природних об'єктів та їх зв'язок із середовищем проживання.

Реалізація екологічної освіти можливе лише за тісного зв'язку урочних і позаурочних форм навчання, що у сукупності забезпечують отримання знань і формують досвід прийняття рішень та виробляють звички поведінки. Стаючи безпосередніми учасниками практичної природоохоронної діяльності, у дітей формується певний досвід спілкування з природою. Тому у всіх навчальних курсах важливе місце приділяється екскурсіям, на яких

учні спостерігають, оцінюють стан природи і на конкретних прикладах бачать вплив людини на навколишнє середовище та починають розуміти необхідність її охорони від різних забруднень.

2.2. Методика проведення природничих екскурсій

Для вивчення природи необхідне безпосереднє спостереження за її явищами, проведення різноманітних досліджень, які можливі лише завдяки екскурсіям. Регулярне їхнє проведення – важлива умова розвитку природничих знань. На екскурсіях конкретизується навчальний матеріал, розширюється кругозір та поглиблюються знання учнів.

Під час проведення природничої екскурсії вирішуються як освітні завдання, так і екологічні проблеми. У процесі екскурсії учням дається завдання виконати роботу, звернену на аналіз порушень у природі, наприклад - забруднення території, де відбувається екскурсія, визначення стану рослинного покриву, виявлення слідів людської діяльності тощо.

Перед екскурсією проводиться вступна бесіда, яка допомагає зацікавити учнів та розкрити необхідність особистої участі у заходах охорони навколишнього середовища. Змалку дітей необхідно привчати бачити і спостерігати красу живої природи, а не просто мертвого об'єкта у вигляді опудала. Екскурсії у природу відіграють важливу роль для фізичного розвитку молодших школярів, особливо під час проведення багатоденних екскурсій [2, 165].

Природничі екскурсії сприяють також вихованню у молодших школярів патріотичних почуттів, оскільки показують учням різноманіття та багатство природи нашої Батьківщини та рідного краю.

Природничі екскурсії можуть бути вступними (за цілим курсом або певною темою), поточними (у процесі вивчення матеріалу теми) та узагальнюючими (коли вивчений матеріал теми).

Вступні екскурсії необхідні для учнів, на них вони отримують загальне уявлення про матеріал, що вивчається, проводять короткочасні спостереження і отримують домашнє завдання.

Під час поточних екскурсій відбувається знайомство учнів із певними об'єктами чи явищами, що у природі.

Наприкінці вивчення теми чи її частини проводяться узагальнюючі екскурсії, у яких конкретизується, систематизується і узагальнюється вивчений матеріал. Молодші школярі в навколишній природі знаходять підтвердження тому, що вони вивчали в класі та за підручником вдома, і відповідають на запитання вчителя до теми [2, 168].

Будь-яка екскурсія має бути ретельно підготовлена, від цього залежить її ефективність.

Під час підготовки до екскурсії, вчитель повинен продумати:

- 1) тему екскурсії;
- 2) визначити основні поняття, що вивчатимуться на екскурсії;
- 3) вибрати місце екскурсії;
- 4) розробити екскурсійний маршрут;
- 5) відвідати заздалегідь місце екскурсії для знайомства з ним, відібрати

найцікавіші та типові об'єкти для показу та самостійного спостереження учнів;

- 6) визначити місця зупинок для відпочинку;
- 7) підготувати форму звіту за результатами екскурсії.

У плані проведення екскурсії відображаються такі елементи:

- освітньо-розвиваючі та виховні цілі та завдання;
- методи навчання на екскурсії;
- об'єкти спостереження;
- перебіг екскурсії.

Розробляючи хід екскурсії, вчитель повинен включити до неї такі структурні елементи:

- опрацювати коротке вступне слово або вступну бесіду з учнями, у якій позначити пору року, стан навколишньої неживої та живої природи;
- включити самостійну роботу учнів;
- розробити форму звітності;
- перевірити виконання самостійної роботи;
- підготувати узагальнюючу бесіду [2, 176].

Попередньо у класі перед початком екскурсії вчитель позначає перед учнями мету, план та маршрут екскурсії, видає завдання для самостійної роботи, проводить інструктаж про правила поведінки в природі, про рух на маршруті, закликає дотримуватись дисципліни.

Вчитель розбиває учнів на групи для виконання самостійної роботи та диктує їм списки необхідних посібників для екскурсії. Усій групі повідомляються загальні завдання, і кожному учню даються конкретні завдання. Потім вчитель пояснює, як потрібно підготуватися до екскурсії, які зробити записи, як оформити результати спостережень.

Для того, щоб екскурсія пройшла успішно і щоб уникнути промахів і недоліків, вчителям-початківцям слід виконувати наступні вимоги.

По-перше, слід так організувати роботу, щоб усі екскурсанти брали активну участь в екскурсії, а не залишалися лише глядачами та слухачами, тому необхідно роздати всім учасникам індивідуальні самостійні завдання: хтось відшукуватиме, збиратиме, розподілятиме матеріал, хтось спостерігатиме за явищами природи, а хтось виконуватиме конкретні заміри.

Потім слід переглянути зібраний матеріал і провести бесіду, пояснивши причини тих чи інших явищ, що спостерігаються. Остаточні висновки робляться вже у класі. Можна зробити попереднє узагальнення відразу після екскурсії, а в школі підбити підсумки та оформити результати.

Молодші школярі виявляють найбільшу активність при застосуванні на екскурсії дослідницького методу, оскільки він від екскурсантів вимагає виявляти більше ініціативи у виконанні роботи, проводити спостереження за

об'єктами та явищами та робити самостійні висновки про побачене та вивчене на екскурсії [10, 25].

Дуже часто вчителі через брак часу та бажання охопити більше теоретичного матеріалу застосовують на екскурсіях ілюстрований метод. Однак вчителі, удосконалюючи методику організації екскурсій при достатньому накопиченні досвіду та знань у учнів повинні прагнути все-таки використовувати в роботі методи дослідження.

По-друге, досліджувані об'єкти та завдання мають бути конкретними. Слід при поясненні уникати тривалих словесних пояснень чи відступів від теми. За потреби такі тривалі пояснення краще проводити до або після екскурсії, або під час підбиття підсумків.

Екскурсантів не потрібно перевантажувати великою кількістю спеціальних термінів та назв будь-яких об'єктів. Однак необхідно врахувати, що молодшим школярам властиве прагнення зіставити предметне та словесне уявлення про певний об'єкт та дізнатися його назву. Щоб учні не перевтомилися на екскурсії, раціонально вивчити не більше 8-10 об'єктів. Можна зачитати учням щось із науково-популярної чи художньої літератури.

По-третє – на екскурсії потрібно вміти правильно показати різноманітні об'єкти, навіть найдрібніші. Давати якість пояснення можна лише тоді, коли всі екскурсанти зібралися навколо вчителя, для цього заздалегідь учнів познайомити з правилами поведінки на екскурсії [12, 87].

На екскурсії слід розглядати як великі, і дрібні об'єкти. Перші не потребують особливої техніки подачі, набагато складніше вивчати дрібні предмети, такі як дрібні комахи, деталі у будові рослин тощо. Для того, щоб всі екскурсанти бачили даний об'єкт, що розглядається, вчитель повинен поставити дітей навколо себе великим кільцем, а радіус кола визначити простягнутою рукою.

Учням потрібно пояснити, що екскурсія – це не просто прогулянка, їм потрібно виконувати завдання вчителя та проводити спостереження та все записувати у зошиті, щоб нічого не забути. Молодшим школярам потрібно

пояснити, щоб вони збирали виключно потрібні матеріали та обробляли, укладаючи все гаразд. Живих істот краще помістити у зручні їм умови, оскільки вони можуть загинути чи зіпсуватися на час вивчення у класі. Вчитель повинен звернути увагу дітей на те, які об'єкти можна збирати, а які не можна, наприклад рідкісні та охоронювані рослини, первоцвіти, конвалія травнева, представників сімейства губоцвітих та інші. Можна ловити метеликів-білянок і джмелів, але не слід відловлювати інших представників комах та молюсків. Достатньо лише провести необхідні спостереження. Необхідно загострити увагу учнів у тому, що живі об'єкти збирати треба лише для поповнення шкільних посібників, дотримуючись правил охорони навколишнього середовища. Це сприятиме формуванню у молодших школярів не на словах, а насправді природоохоронних навичок та знань [12, 96].

Коли завершено всі необхідні роботи, спостереження та підбито результати екскурсії, її оголошують закінченою. Учніам дається домашнє завдання: обробити свої екскурсійні записи та домалювати малюнки, у щоденниках спостереження оформити всі висновки, зробити короткі повідомлення. Основна робота може бути доповнена гербарієм із зібраних рослин, колекціями комах, гірських порід та ін.

З матеріалів, зібраних на екскурсії та зроблених малюнків на тему екскурсії можна організувати виставку. Остаточні підсумки екскурсії обговорюються у класі. Найкращі та найкращі матеріали залишаються у шкільному кабінеті та можуть бути використані в майбутньому при вивченні конкретної теми у класі. Підбиваючи підсумки екскурсії, слід оцінити якість роботи кожного учня та виставити оцінки. При цьому слід відзначити найкращі роботи.

Важливо врахувати час проведення екскурсії з молодшими школярами, яка не повинна перевищувати 45 хвилин, тому що збільшення терміну може стомити учнів або призвести до необхідності зробити невелику перерву в роботі. Таким чином, екскурсії в навчальному плані відіграють важливу роль

і є складовою вивчення навколишнього світу. Під час проведення екскурсії вчитель має спиратися на методику їх проведення, а зміст екскурсії обов'язково має мати прямий зв'язок із вивченим матеріалом на попередніх уроках.

2.3. Проведення екскурсій у процесі вивчення природничої освітньої галузі

Працюючи вчителем початкових класів у ТзОВ «Школа вільних та небайдужих» Львівської міської ради я активно використовую в педагогічній діяльності екскурсії як одну з форм організації роботи з екологічного виховання.

Ми проводимо екскурсії до лісу, на річку на пришкольню ділянку, де учні збирають різний природний матеріал для використання на наступних уроках, спостереженнях. Щорічно ми організуємо захоплюючі екскурсії: «Весняний ліс», «Літній луг», «Зимова казка». Краса природи, що оточує учнів, викликає у них глибокі переживання, сприяє формуванню естетичних почуттів.

Щоб встановити причини явищ, зв'язків та відносин між предметами та явищами ми з учнями проводимо досліді, що будуються на наявних уявленнях, отриманих у процесі спостережень. При проведенні дослідів розкриваються причини явища, що спостерігається, уточнюються їх знання про властивості та якості об'єктів природи та учні в результаті самі роблять висновки. Отже, проведення дослідів формує в учнів пізнавальний інтерес до природи, розвиває спостережливість, розумову діяльність.

На уроках при описі явищ природи, рослин чи тварин часто використовуємо твори художньої літератури, що дозволяє глибоко впливати на почуття дітей. Ми звертаємося до творів Л.Костенко, І. Франка, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Лесі Українки та ін. Прочитавши вірш чи розповідь, ми обговорюємо його, ставимо запитання, намагаючись викликати в учнів співчуття, захоплення чи переживання.

Для першокласників природничі екскурсії ми намагаємося проводити на пришкольній ділянці, де посаджено різноманітні дерева, чагарники, трави, зустрічаються деякі види комах та птахів, а також сліди їхньої діяльності. Вчитель початкових класів визначає цілі природничої екскурсії та пов'язує її з програмним змістом. На екскурсіях учні початкових класів спостерігають за природними процесами та явищами, знайомляться з рослинами та тваринами Львівського району, спостерігають за птахами, підгодовують їх, фотографують цікаві та незвичайні явища природного середовища, збирають природний матеріал для колекцій, проводимо дидактичні ігри, організуємо прості експерименти, накопичуємо враження до творів природничих казок.

Щоб виявити рівень екологічної культури молодших школярів, ми вирішили провести експеримент у формі анкетування у 2 класі. На етапі констатувального експерименту, учням запропонували відповісти на питання анкети. Метод анкетування поєднувався з методом інтерв'ю.

Анкета:

Що таке природа?

Що природа дає людині?

Назвіть рослини Західної України, що охороняються.

Які тварини занесені до Червоної книги нашої країни?

Які комахи з'являються навесні першими?

Що таке «фотополювання»?

Назвіть лікарські рослини.

Як ви оцінюєте стан довкілля у Львівській області?

Як людина руйнує природу?

Що можуть зробити діти для охорони навколишнього середовища?

На перше запитання «Що таке природа?» Більшість учнів не дають докладної відповіді, що таке природа. Частина учнів вважають, що природа – це тварини, рослини та людина, інші думають, що це земля та все, що на ній живе. Жоден із учнів не назвав такі компоненти природи, як повітря та вода.

Друге питання «Що природа дає людині?» в учнів викликало складне становище, половина дітей не змогли відповісти на це питання. Аня К. невпевнено повідомила, що природа дає людині їжу, одяг та меблі. Ігор О. додав, що природа – це лікарські рослини, якими лікує його мати. Ніхто з учнів не назвав чистого повітря, деревини та палива.

З питанням «Назвіть рослини Львівської області, що охороняються» не впорався ніхто. Учні відповідали або не знаю, або давали не правильну відповідь, наприклад, кульбаба або подорожник. Ми зробили висновок про погану поінформованість учнів про рослини своєї Батьківщини, що охороняються.

Учні 2 класу на запитання «Які тварини занесені до Червоної книги нашої країни?» також не змогли відповісти правильно та дати повних та розгорнутих відповідей. Учні просто навмання перераховували всіх тварин, яких знають. Одна Ірина М. назвала бобра, беркута та оленя і сказала, що про це їй розповідав тато, коли вони всією родиною гуляли лісом.

Ніхто з учнів не відповів на питання «Які комахи з'являються навесні першими?». Серед припущень були бджоли, джмелі, мурахи, метелики, мухи, сонечка.

Відповідаючи на запитання «Що таке «фотополювання?»» другокласники одноголосно відповіли: «Це коли звірів не вбивають, а лише фотографують».

Із завданням «Назвіть лікарські рослини» впоралися всі учні. Серед лікарських рослин учні назвали малину, подорожник, календулу, обліпиху, ромашку, шавлію, кропиву. Аня К. склала найбільший список і додала ще чистотіл, звіробій, шипшину, глід, алое, евкаліпт.

Більшість учнів, відповідаючи на запитання: «Як ви оцінюєте стан навколишнього середовища у Львівській області?», зазначили, що стан природи - задовільний, двоє з учнів вказали, що воно незадовільне, оскільки постійно чують інформацію про погіршення екологічної проблеми.

Відповіді учнів на 9 запитання «Як людина руйнує природу?» показали, що вони не до кінця розуміють згубний вплив людини на природу. Двоє учнів відповіли, що людина забруднює повітря та воду.

Відповідаючи на останнє запитання: «Що можуть зробити діти для охорони природи?». Усі учні написали не смітити, садити та поливати дерева. Ірина В. написала, що любить доглядати за квітами та своєю улюбленицею собачкою Лорою. Гліб Ж. написав, що треба підгодовувати птахів узимку.

Проведений експеримент та аналіз анкет показав нам, що рівень екологічної культури молодших школярів нашої школи не достатньо високий і ми припустили, що цілеспрямована систематична робота з формування екологічної культури молодших школярів підвищить результативність розвитку у школярів дбайливого ставлення до довкілля.

Ми вивчили спеціальну літературу, ознайомилися зі статтями з періодичного друку, проаналізували сайти вчителів початкових класів з цього питання. З усього накопиченого практичного досвіду при проведенні екскурсій, нам найбільше сподобався екологічний проєкт «Моє дерево». Ми вирішили взяти його за основу.

Важливу роль в екологічній діяльності молодших школярів відіграє дослідницька робота у природних умовах. Ми переконалися в тому, що діти, вивчаючи природу лише за книгами, легко визначають назви рослин, тварин, показаних на малюнках, але у них виникають труднощі під час розпізнання їх у природі. Вирішенню цієї проблеми може сприяти дослідницька робота молодших школярів у вигляді екологічних проєктів. Молодші школярі дуже допитливі і тому з великим інтересом беруть участь у такій роботі.

Ми обрали проєкт «Моє дерево», тому що діти братимуть участь у дослідницькій роботі, проводитимуть спостереження, узагальнюватимуть результати досліджень у різній формі та складатимуть рекомендації щодо проблеми. Об'єктом дослідження є обране дитиною будь-яке дерево. Деревата оточують людину постійно і грають велику роль у її житті, але часто ми не

звертаємо на них жодної уваги. Спостереження дітей молодшого шкільного віку показали, що вони сприймають дерева як живі об'єкти. Дерева - відмінний об'єкт фенологічних спостережень, тому що на їх прикладі можна розглянути взаємозв'язки рослин з навколишнім середовищем, до того ж це великі об'єкти та їх легше вивчати, ніж невеликі рослини. За станом дерев та їх зовнішнім виглядом можна визначити екологічні умови, в яких воно знаходяться.

Проект складається із трьох етапів. На першому етапі, що є підготовчим, визначається мета та завдання проекту, об'єкт досліджень, проводяться роз'яснювальні бесіди та дискусії. Завдання кожного учня вибрати дерево, що сподобалося йому, яке знаходиться поряд з будинком, за ним легко і регулярно можна спостерігати і знаходиться в безпечному місці. Учні почали називати плодове дерева, які ростуть біля їхнього будинку. У розмові з дітьми ми з'ясували, що вони головним деревом нашої країни вважають вербу, але ми вирішили для порівняння вибрати різні дерева для спостережень. Так об'єктами спостережень стали бузок, груша, горобина, осика, ялина, верба, клен.

Головною метою проекту є формування емоційного ставлення до дерев та спілкування з ними на рівних.

Наступним кроком проекту є вибір імені улюбленого дерева як дорогого друга. Діти запропонували назвати свої дерева так, як звать їхніх друзів. Проаналізувавши дитячі роботи, ми умовно поділили вигадані імена на три групи. До першої групи увійшли людські імена та ім'я міфологічної персони, грушу назвали Агрипіною, а бузок, згідно міфу – Сірінга. Діти хотіли, щоб дерева мали людські імена, оскільки вони живі і стали їхніми друзями. До другої групи імен належать вигадані слова, які відбивають конкретну характеристику дерева. Ігор В. назвав осика «Трясик», бо вона трясє листям і, як сказано в книжках, трясеться як осиний лист. У третю групу увійшли імена дерев, що відображають їх особливості, те, на що вони схожі. Так наприклад, ялинка схожа на Їжачка, клен на розгорнуту парасольку, горобина

– це горобчик (горобину клюють рябчики), а верба стала деревом життя. Всі діти зазначили, що їм подобається називати дерева вигаданими іменами, це робить їх ближчими у спілкуванні та відрізняє їх від інших.

Крім цього на підготовчому етапі було оформлено спеціальний зошит «Моє дерево», де учні замалювали своє дерево в різні пори року, зробили його опис, проводили різні спостереження.

На дослідницькому етапі потрібно було виконати кілька завдань: познайомитися з деревом, вивчити крону, листя, кору, стовбур, плоди, насіння дерев та дізнатися, хто з тварин пов'язаний із вибраним деревом. Кожне завдання включало свій перелік питань.

Наприклад, щодо кори і стовбура, давалися такі завдання:

1. Вивчіть стовбур дерева і визначте ті місця, де стовбур найвужчий або найширший.
2. Погладьте дерево. Яка на ньому кора? Чи є тріщини і де? Де їх найбільше? Хто-небудь живе в корі дерева?
3. Чим пахне кора? Чи завжди вона пахне однаково?
4. Якщо на дереві гніздо чи дупло? Пустує воно чи є мешканці?
5. Чи є на корі дерева мохи, лишайники, гриби та скільки їх?
6. Зверніть увагу, чи немає на стовбурі дерева слідів, залишених людиною? Якщо подряпини від ножа? Чи може дерево залікувати ці рани?

Усі учасники проєкту з великим інтересом та ентузіазмом виконували завдання та відповідали на запитання. Учні зазначили, що щодня зранку, вітаючись зі своїм деревом, обіймають та гладять його. Багато учнів вказали, що кора шорстка, а після дощу мокра і м'якша, а взимку холодна.

Учні, вивчаючи кору, сказали, що вона в різну пору року і залежно від погодних умов пахне по-різному: бузком, грушею, лимоном, листям, грибами, хвоєю.

На деревах не було гнізд, а ось мохи та лишайники зустрічалися. Вони були замальовані у зошиті спостережень.

Крім практичних завдань, учні виконували й додаткову роботу, спрямовану розвиток образного мислення, емоційного ставлення до природи. Діти намагалися визначити - який настрій у дерева, а потім замальовували його. Осика та верба найчастіше сумують. У бузку, груші та ялини завжди гарний, веселий та жартівливий настрій. У горобини та клена щодня настрій змінюється від сумного та задумливого до щасливого та радісного.

Учні в процесі досліджень брали участь у практичній діяльності з догляду за своїм деревом, садили біля нього інші рослини, щоби дерево не сумувало на самоті, робили годівниці для птахів.

На третьому етапі учні узагальнювали матеріали та писали твори про своє дерево, складали вірші, малювали малюнки та читали літературу з теми, що вивчається.

Найбільший твір написала Таня З. про вербу. Верба - це дерево-символ моєї батьківщини України.

«Я обрала вербу, бо вона росте перед моїм вікном. У верби ніжний і співчутливий настрій, вона має м'який і лагідний характер. Щоранку вона будить мене своїм шелестом. Вона прокидається рано, коли співають півні. Вона знає, коли мені треба йти до школи, і о котрій мене будити. Вона просто лагідно стукає своїми гілками до мене у вікно, запрошуючи привітатися з нею. Верба дуже гарна і схожа на струнку дівчину. Коли я повертаюся зі школи, вона радісно зустрічає мене і махає мені гілками. Я назвала її «Дерево життя», бо прочитала про вербу, як цінували це дерево за всіх часів християни.

У мене з'явилася справжня подружка. Коли у мене поганий настрій або щось не виходить, я йду до своєї вербички попросити поради. Гілки у неї лагідні та м'які, як руки у мами. Щоб вербі не було нудно, ми посадили з мамою навесні поряд з нею іриси та нарциси. Моєму улюбленому дереву потрібна земля, вода та сонце. Я дуже рада, що так близько познайомилася з нею».

Отже, спостерігаючи в природних умовах за своїми деревами та проводячи дослідження, в учнів формується позитивне ставлення до природи. Спостереження за природою розвиває допитливість і впливає особистість дитини.

Спостерігаючи за природою, дитина включає всі органи чуттів, вона бачить красу природи, їх розмір і колір, чує, як шелестять дерева, хлюпається вода, стукають краплі дощу, розрізняє смак ягід, джерельної води. Дитина може помацати руками об'єкт, що вивчається, відчутти його шорсткість, гладкість, понюхати його, вдихнувши запах листя, трави і свіжого повітря. Для дітей молодшого шкільного віку важливо ближче знайомитися з природою, отже екскурсії просто необхідні для вивчення навколишнього світу.

Після проведеного проєкту «Моє дерево» у травні нами був проведений експеримент, який показав, що учні стали більше цікавитися природою, більш дбайливо ставитися до неї. Завдяки дослідженням розширили свої екологічні знання та стали емоційно сприймати природу.

Ми вирішили провести анкетування дітей, використовуючи 10 питань анкети. Результати нас потішили, бо діти давали правильні та розгорнуті відповіді на запитання.

Відповідаючи питанням Що таке природа?, всі учні вказали серед її компонентів воду, рослини, тварин, повітря і людина.

Більшість учнів, відповідаючи на питання: Що природа дає людині?, дали повні і правильні відповіді. Природа дає людині їжу, ліки, паливо, чисте повітря, одяг.

Всі без винятку впоралися з відповіддю на запитання назвати рослини Львівської області, що охороняються. Ми дійшли висновку, що заняття підвищили рівень знань про рослини, що охороняються, учні правильно і по кілька штук назвали відомі їм рослини.

Легко впоралися з відповіддю на запитання «Які тварини занесені до Червоної книги нашої країни?» Більшість учнів, які назвали зубра, лося, беркута чорного лелеку.

Регулярні фенологічні спостереження разом із учителем сприяли розширенню знань учнів у питанні «Які комахи прокидаються навесні першими?». Усі учні назвали сонечко, джмелів, бджіл, мурах.

Не виникало труднощів під час відповіді на запитання «Що таке «фотополювання»? Учні на заняттях познайомилися з безпечним видом полювання у природі – фотополюванням, зробили багато фотографій комах.

У процесі екскурсій учні познайомилися з деякими видами лікарських рослин, тому із завданням «Назвіть лікарські рослини» всі впоралися на відмінно.

На заняттях багато школярів розширили знання про екологічну обстановку у Львівському районі і тому питанням «Як ви оцінюєте стан довкілля у Львівському районі Львівської області?», відповіли задовільно або відносно добре.

На запитання: «Як людина руйнує природу?» найбільше відсотків учнів відповіли: знищує звірів та комах, і лише потім забруднює ґрунт, воду, повітря. Ігор Д. додав, що люди, особливо підлітки, руйнують пташині гнізда.

Діти усвідомили свою роль в охороні та поновленні природного середовища та на питання «Що можуть зробити діти для охорони природи?» вказали, що потрібно доглядати за рослинами, садити і поливати дерева, доглядати тварин, не смітити, не руйнувати мурашники, робити шпаківні, годівниці.

Таким чином, проведене дослідження показало, що в результаті практичної діяльності учнів щодо природного середовища, розширилися екологічні знання, підвищився інтерес до проблем її охорони, розвинулося емоційне ставлення до навколишнього світу.

ВИСНОВКИ

Формування у молодших школярів природничих компетентностей можливо при організації розвиваючого навчання і впровадженні в освітній процес нових альтернативних методик викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Екскурсії у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» мають велике пізнавальне і виховне значення, оскільки цей курс інтегрує знання з різних дисциплін і дозволяє молодшому школяру сприймати світ цілісно, не розмежовуючи його на окремі елементи. Екскурсії конкретизують, поглиблюють і розширюють знання учнів. На екскурсіях учні реалізують на практиці багато теоретичних знань і переводять їх в уміння і навички що сприяє діяльнісному підходу у навчанні та ефективно формує природничі компетентності в учнів.

Природнича екскурсія – це захоплююча форма роботи вчителя з класом, в ході якої діти навчаються орієнтуватися на місцевості, спостерігати, порівнювати, знаходити приклади взаємозв'язку організмів один з одним, з явищами природи, з умовами навколишнього середовища.

Отже, природнича екскурсія як форма навчання вирішує цілий комплекс освітньо-розвивальних і виховних завдань. У початковій школі діти повинні отримати певну систему знань про неживу та живу природу.

Оскільки основним методом вивчення природи є безпосередні спостереження її різних компонентів, зміст цих спостережень має бути систематизовано.

В процесі проведеної роботи була проаналізована науково – методична та психолого-педагогічна література.

Робота з проведення екскурсій була корисною і цікавою. Крім проаналізованої літератури в роботі застосовувалися систематизовані знання і вміння, отримані при вивченні педагогічних дисциплін.

Також ми показали, що метод спостереження є основним методом, використовуваним в процесі проведення екскурсійної роботи, тому що учні на екскурсії мають справу безпосередньо з предметом вивчення, у природній обстановці, що дає можливість повністю вивчити даний об'єкт для спостереження, що неможливо зробити в умовах класу. Велика роль спостережень за природою при вивченні конкретних об'єктів. Навколишнє середовище - природне джерело, з якого діти черпають свої перші враження про природу. Дитина вперше стикається зі світом звірів, птахів, комах, рослин. Вона з подивом розглядає форми листя, за розпусканням бруньок на гілках.

Спостереження за навколишньою дійсністю сприяють всебічному розвитку особистості дитини. Спілкування з природою збагачує його духовний світ.

Проведення підсумків експериментальної роботи показало, що:

- відбувається процес формування інтересу до навколишнього світу при проведенні спостережень за природою;

- джерелом активізації цього процесу є зміст матеріалу, яким оволодівають школярі, як на уроках «Я досліджую світ», так і під час екскурсій.

Під час проведення природничих екскурсій також вирішуються питання екологічної освіти, де відбувається безпосереднє спілкування зі світом природи. На заняттях молодшим школярам розповідають про природу, а на екскурсії безпосередньо вчать спостерігати за нею.

З учнями 2 класу ТзОВ «Школа вільних та небайдужих» Львівської міської ради було проведено анкетування, яке показало низькі результати, оскільки діти не змогли відповісти на багато запитань або неправильно відповіли. Нами було ухвалено рішення провести екологічний проєкт «Мое дерево». Кожен учень вибрав дерево, що йому сподобалося, і протягом навчального року спостерігав за ним у різну пору року. Учням сподобався цей проєкт, вони виявляли велику зацікавленість до стану їх дерева та

виконання завдань. Проведене анкетування наприкінці навчального року показало ефективність проєкту, учні легко відповіли на всі питання анкети. В результаті проведення даного проєкту у дітей змінилося ставлення до природи, підвищився інтерес до її вивчення та охорони.

Відповідальне ставлення до навколишнього середовища формується у людини практично протягом всього його життя і, особливо в шкільні роки. Успіх у вирішенні цілей спостережень за природою багато в чому залежить від першого етапу навчання - початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабанський Ю.К. Вибір методів навчання у початковій школі школі. К., 1999. 185с.
2. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. К.: Веселка, 1998. 334 с.
3. Байбара Т.М. Формування дослідницьких умінь на уроках природознавства. *Поч. школа.* 2009. № 2. С.30 - 34.
4. Байбара Т.М., Коваль Н.С. Вибір методів вивчення нового матеріалу на уроках природознавства. *Поч. школа.* 1999. № 9. С.35 - 39.
5. Байбара Т.М., Коваль Н.С. Методика перевірки знань та умінь на уроках природознавства. *Поч. школа.* 2007. № 8. С.31 - 34.
6. Беліков А.О. Підвищення самостійності учнів на практичних заняттях *Поч. школа.* 2015. № 2. С.43 - 47.
7. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Навчально - методичний посібник для вчителів початкових класів. К. ІЗМН, 2017. С.73.
8. Бакулін В. М. Екскурсії як спосіб активації навчально – пізнавальної діяльності дітей. *Початкова школа.* 2015. №5. С.42-48.
9. Базулина В. В. Розвиток екологічної культури молодших школярів назаняття під відкритим небом. *Початкова школа.* 2015. №12. С.64-68.
10. Гаврилычева Р. Ф. Сучасний молодший школяр. Який він? *Початкова школа.* 2014. №3. С. 24-28.
11. Державний стандарт початкової освіти. Електронний ресурс. 2018. Режим доступу до ресурсу: <http://mon.gov.ua>.
12. Землянська Е. Н. Теорія і методика виховання молодших школярів. К.: «Юрайт» 2015. 236 с.
13. Кропочева Т. Б. Дослідницькі екскурсії в початковій школі. *Початкова школа.* 2017. №11. С.65-69.
14. Калінін В. Б. Формула екологічної освіти. Електронний ресурс. Режим доступу. <http://www/zk.ru/murek/kalinin.htm>

15. Концепція «Нова українська школа». *Інформаційний збірник МОН України*. 2016. <http://mon.gov.ua>.
16. Коменський Я.А. Велика дидактика. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. М.: Педагогіка, 1982. С. 242-243.
17. Морозова Е. Е. Систематизація знань молодших школярів про сезонні явища в живій природі. *Початкова школа*. 2018. №7. С. 22-24.
18. Типові освітні програми для 1–4 класів. Електронний ресурс. Режим доступу до ресурсу: <https://vberz-osvita.gov.ua/news/11-30-00-08-04-2018>
19. Самкова С. А. Відкриваючи світ: вчимо дітей спостерігати, думати, уявляти: Настільна книга вчителя початкових класів. К., 2019. 265с.
20. Симонова Л. П. Екологічна освіта у початковій школі. К: «Академія» 2015. 160 с.
21. Сулейманова Ф. А., Стрижова Е. В. Екологічна стежка осінньої екскурсії. *Початкова школа*. 2018. №9. С.34-36.
22. Сухомлинський В. А. «Серце віддаю дітям». Київ: «Радянська школа» 1988. 288 с.
23. Фрідман Л. М. Психологія в сучасній школі. К.: «Сфера» 2011. 224 с.
24. Хотунцев Ю. К. Екологія і екологічна безпека: Навч. посібник для студ. пед. навч. закладів. К: «Академія» 2012. 480 с.
25. Я досліджую світ : підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О. В. Волощенко, О. П. Козак, Г. С. Остапенко Київ : Світич, 2019.
26. Е- платформа НУШ <http://nus.inf.ua/>
27. Всеосвіта спільнота активних освітян <https://vseosvita.ua/>
28. Студія онлайн-освіти <https://www.ed-era.com/>
29. Освітній проект для вчителів «На урок» <https://naurok.com.ua/> Електронна платформа «Нова українська школа», URL: www.nus.inf.ua
30. Методичні матеріали до підручників освітньої галузі «Я досліджую світ»: https://www.youtube.com/channel/UCY_LWkira26QFu1oFDqfXSA/videos

<https://svitdovkola.org/3?ref=ik312-p4> <https://svitdovkola.org/4?ref=ik422-p4>

<https://youtu.be/Edg2YthBEx0?si=KGgIoIzv0GV9NtIg>

<https://osvitanova.com.ua/posts/907-8-korotkykh-animatsii-pro-tolerantnistukrainskoiu?fbclid=IwAR2B4TwK9Vrx5eh1BPgpLDs-SgQf6tg1fnB9c1CtqvqrC7DlnlsmQ7wCTY>

31. Lysohor, L., Reshetniak, V., Kovalchuk, V., Zhyhaylo, O., Koltok, L., & Lutsiv, S. (2022). Reality of Primary Education Development in the Conditions of the New School. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(1Sup1), 243-257. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1Sup1/548>

32. Shuliar, V., Shkurko, V., Polukhtovych, T., Semeniako, Y., Shanaieva-Tsymbal, L., & Koltok L. (2023). Using Artificial Intelligence in Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(3), 516-529. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/488>